

K ZNĚLOSTNÍMU PROTIKLADU SOUHLÁSEK
V ČEŠTINĚ A V ANGLIČTINĚ

Podle pojetí v jazykovědě dodnes běžného shoduje se současná čeština se současnou angličtinou v tom, že v obou těchto jazycích je funkčně využíváno znělostního protikladu párových souhláskových fonémů (j. *p — b, t — d, s — z* atp.), jinými slovy, že ve fonologických systémech obou jazyků najdeme t. zv. znělostní korelaci souhlásek. Dodává se ovšem k tomu, že se oba jazyky od sebe navzájem liší různým funkčním využitím tohoto korelativního protikladu. V angličtině je toto zatížení vyšší, poněvadž se tu daný protiklad uplatňuje i na konci slova, kdežto v češtině je obdobný protiklad v takové poloze neutralisován, t. j. místo párového fonému znělého tu automaticky nastupuje jeho neznělý protějšek (srovn. anglické slovní dvojice *cab — cap, led — let, dog — dock, his — hiss*, v nichž se u posledního fonému protiklad znělosti vskutku uplatňuje, a české obdobné dvojice *dráb — dráp, led — let, vez — ves, tuž — tuš*, v nichž je poslední foném vždy neznělý, tedy *-p, -t, -s, -š*). Takto se situace v obou fonologických systémech popisuje obvykle. Najdeme však i hlasy, podle nichž se situace v obou jazycích jeví podstatně jinak.

*

1. Pokud se týče češtiny, stojí za povšimnutí názor tak zasvěceného znalce jazyka, jakým byl Jan Gebauer. Podle něho „domnění, že by v obecné výslovnosti vůbec koncová jasná [t. j. znělá, J. V.] se tu měnila v temnou [t. j. neznělou, J. V.], je mylné.“ Běží podle něho o změnu typickou jen pro některé souhlásky (hlavně pro *-h, -z, -ž*) a pro některé územní oblasti; koncová znělá a neznělá se podle Gebauera zřetelně odlišují ve výslovnosti nářečí doudlebského, v Čechách severovýchodních a — jak Gebauer doslovně praví — „trvám že vůbec v Čechách“.¹

Nad tímto tvrzením Gebauerovým se pozastavil již skoro před půlstoletím Antonín Frinta, který upozornil také na podobný Gebauerův výrok v jeho školské Mluvnici,² podle něhož se v češtině „z pravidla rozeznává... zřetelně souhláska jasná a temná, na př. ve slovech *věž* a *těš*, *vez* a *nes*, *veď* a *plet* atd.“ Frinta naproti tomu trvá na tom, že výslovnost neznělá „je právě pro češtinu normální a příznačná“ (l. c.). — I jiní tu s Gebauerem nesoouhlasí. V. Vondrák³ jeho názor přímo označuje jako neudržitelný; Fr. Trávníček pak v letech třicátých⁴ výslovně konstatuje, že „znělé párové konsonanty se mění v neznělé ve většině nářečí čes. jazyka; na př. *míš*, *hat*, *dup*, *víš* atd.“

Gebauerovi kritikové mají ve věci samé jistě pravdu, ale nikdo se dosud nedobral zdrojů nepřesné Gebauerovy formulace. Stěží ji lze prostě připsat na vrub jeho „hlediska nedosti fonetického“ (Frinta, str. 16), zvláště byl-li týž Gebauer jedním z prvních našich jazykovědců, kteří u nás fonetické nazírání na jazyk probojovávali

(srovň. i Frintovo konstatování na str. 18). Pozoruhodné je, že v svých obecných výkladech o výslovnosti českých hlásek (Hist. mluvn. str. 7, 9—10) Gebauer nejen velmi zřetelně odlišuje způsob artikulace charakterisující souhlásky znělé a neznělé (neboli, jak je tam sám označuje, zvučné a bezezvukové, po př. jasné a temné), ale že také upozorňuje na to, že při výslovnosti obou těchto souhláskových dvojic bývá i rozdíl v síle výdechového proudu. Je to rozdíl, který byl Gebauerovi dobře znám i z germanistiky, jeho druhého studijního oboru, a který se dnes běžně označuje terminologickým protikladem *lenis* — *fortis*. Jak známo, projevuje se tento rozdíl také menším nebo větším napětím mluvidel — můžeme tu proto mluvit o protikladu napjatostním. Je ovšem pravda, že z Gebauerových úvodních výkladů vyplývá, že mu vzájemný vztah mezi kvalitami znělosti a lenisovosti (a obdobně i neznělosti a fortisovosti) nebyl do všech podrobností jasný,⁸ nicméně nepochybným zůstává, že Gebauer správně postřehl existenci napjatostního souhláskového protikladu v češtině a že vcelku vhodně vystihl sounáležitost tohoto protikladu a souhláskového protikladu znělostního. Je proto možno položit si otázku, zdali v protikladech koncových souhlásek v obecné českých slovech j. *med* — *met*, *vez* — *ves* a pod., které Gebauer hodnotil jako protiklady znělostní, neslyšel spíše protiklady napjatostní (*lenis* — *fortis*) a zdali na základě tohoto protikladu, který v češtině rozdílly znělostní obvykle doprovází, neoznačil pak rozdílly koncových souhláskových párů jako rozdílly znělostní. Lze si totiž zcela dobře představit, že napjatostní protiklady, obvykle coexistující s protiklady znělostními, ale někdy — na př. při šopotu — vyskytující se i bez nich, izolovaně, mohou být v případech tohoto druhého typu s protiklady znělostními snadno omylem ztotožněny. K takové izolaci napjatostního protikladu sou v češtině jistě dány zvláště příznivé předpoklady v poloze na konci slova jsou-li i jinak sandhové podmínky příznivé), kde — jak se u nás uznává již od časů Emanuela Kováře⁷ — běží o anticipaci klidové polohy mluvidel.

Vycházíme-li z pozorování dnešních českých promluv, není právě snadné odpovědět na otázku, zdali a do jaké míry napjatostní rozdíl v popsané slovní pozici hodnes vskutku existuje v obecné české výslovnosti (po př. v jistých českých nářečích);⁸ zřejmější poslechová pozorování se v některých případech opravdu zdají svědčit o tom, že tu existence takových rozdílů není vyloučena. Bývá tomu tak zvláště tehdy, stojí-li souhláska, jež asimilací znělosti pozbyla, ve zřetelné morfoloické alternaci se svým znělým protějškem (j. *duh* — *duhu*, *vez* — *veze* atp.). Někdy se tu mohlo napomáhat k poznání odlišnosti neznělé hlásky *lenisové* a jí odpovídající neznělé *fortisové* i zřetelný, byť nepatrný, rozdíl v místě artikulace (a ovšem i jemný rozdíl akustický s ním spojený) — na př. rozdíl mezi *d* a *t* v slovních dvojicích, . *plod* — *plot*. Na druhé straně však pro úplný přechod české hlásky znělé v neznělou *fortisovou* v mluvené češtině svědčí některé běžné jazykové skutečnosti, na př. to, že mimo větnou souvislost znějí členové dvojic j. *med* — *met*, *vez* — *ves*, *hub* — *dup* českému mluvčímu zcela stejně. Ve stejném smyslu svědčí také časté pravopisné chyby typu *vís*, *dup*, *hat* v písemných projevech českých žáků v pravopise málo zbýlých. Pro poměry v hlasité řeči mluvené nutno též uvážit skutečnost, na kterou upozorail již před lety A. Martinet,⁹ že totiž rozdílly mezi (neznělými) onými lenisovými jíz vždy méně výrazné než rozdílly mezi fonémy fortisovými. Proto je charakteris paribus pro hlasitou řeč jistě funkčně výhodnější fonologický protiklad znělostní než napjatostní, a proto také je stěží možno v koncové slovní poloze, kde znělostní funkční protiklady jsou eliminovány, v hlasité výslovnosti spoléhat na funkční únosnost protikladu neznělé *lenis* — neznělé *fortis*. Naproti tomu v řeči

šeptané, fungující obvykle v nejužším kroužku (zpravidla jen mezi dvěma partnery) a na nepatrnou vzdálenost, bylo by snad theoreticky spíše možno postihnout na konci slova i protiklady poměrně málo výrazné, jako je právě napjatostní protiklad neznelých souhlásek. Avšak i kdyby tomu tak bylo, nebyla by existence takového protikladu v řeči šeptané přesvědčivým důkazem pro jeho existenci v řeči hlasitě mluvené. Řeč hlasitě mluvená je totiž primární, bezpříznaková forma jazyka, kdežto řeč šeptaná, vázaná na zvláštní sdělovací situace, je jazykovou formou nesporně odvozenou, příznakovou. Proto také mluvčí (a hlavně posluchači) při šepotu měří zvuková fakta promluv šeptaných těmi normami, jež jim jsou běžné z promluv hlasitě mluvených.¹⁰

Máme-li proto odpovědět na otázku, existují-li v dnešní obecné češtině napjatostní souhláskové protiklady na konci slov, jeví se odpověď záporná jistě mnohem pravděpodobnější než odpověď kladná. Rozdíly napjatostní jsou v této poloze s největší pravděpodobností neutralisovány právě tak jako rozdíly znělostní. Zdání existence napjatostních rozdílů je tu nepochybně vyvoláváno kontextem a vědomím o morfoloických alternacích souhlásek znělých a neznelých. Tito činitelé jistě hráli svou roli i při formulaci výroku Gebauerova; nicméně tu jistá úloha patrně příslušela i činiteli jinému, jak se pokusíme ukázat níže.

V poloze před samohláskou a před jedinečnou souhláskou ovšem v dnešní češtině napjatostní protiklad u párových souhláskových fonémů nepochybně existuje, ale jen jako prvek doprovodný (teorie komunikací¹¹ jej označuje jako „nadbytečný“, redundant). Nicméně je spojitost mezi protikladem znělostním a napjatostním v češtině velmi těsná a lze z ní vyvodit některé pozoruhodné závěry, jež mohou nejen objasnit otázku neutralisace českých souhláskových protikladů znělostních s poněkud jiného zorného úhlu, ale snad i vrhnout nové světlo na některé otázky českého hláskoslovného vývoje. Běží tu především o známý problém t. zv. neasimilovaných párových souhlásek znělých a neznelých v stč., j. v slovech typu *tbáti, sde, dchoř* atd.¹² Na základě stč. grafiky se tu už od dob Gebauerových obecně soudí, že se tu v češtině po zániku t. zv. slabých jerů nějakou dobu (snad do sklonku 13. st.) vyslovovaly souhláskové skupiny podle znělosti ještě neasimilované. Bylo by však možno uvažovat i o jiném výkladu, totiž zdali se za stč. způsobem psaní v uvedených a podobných slovech neskrývá souhláska podle znělosti již sice asimilovaná, ale zachovávající svou původní napjatostní kvalitu lenisovou, po př. fortisovou. O možnosti takového výkladu se zdají svědčit některé okolnosti obecně fonetické povahy. Pohovoříme tu o nich co nejstručněji.

Především je třeba si uvědomit, že zánik slabých jerů v češtině způsobil nejen vznik „neasimilovaných“ souhláskových skupin, ale i to, že se znělé párové souhlásky dostaly do postavení na konci slova, v němž jsou (za příznivých sandhiových podmínek) podrobovány asimilaci vlivem následující pauzy, ať už skutečné nebo potenciální. A tu je třeba upozornit, že setrval-li po nějakou dobu neasimilovaný stav v souhláskových skupinách, je nutno logicky důsledně předpokládat, že i na konci slov neasimilovaný stav po nějakou dobu musil zůstat nezměněn. Tento předpoklad je však ve zřejmém rozporu s fyziologickými zákonitostmi v češtině platnými, jak je pro popsanou situaci velmi bystře vystihl už E. Kolář (v. výše pozn. 7). A obdobně se existence neasimilovaných souhláskových skupin, byť i jen dočasná, nezdá v češtině příliš pravděpodobná. S hlediska fyziologicko-artikulačního se zdá být spíše nasnadě ten vývoj, který předpokládal m. j. už V. Vondrák,¹³ že totiž po ztrátě slabých jerů vedlo bezprostřední sousedství párových souhlásek k jejich prostému —

patrně automatickému — vyrovnání podle znělosti, po př. neznělosti, a že ovšem i na konci slova (v příznivých sandhiových podmínkách) znělost patrně automaticky ustoupila neznělosti. Lákovosti této theorie jsou si vědomi i ti badatelé, kteří na základě stč. grafických dokladů uznávají dočasnou existenci neasimilovaných souhláskových skupin. Pokládají totiž právem za nutné prokázat, že existence takových neasimilovaných skupin je nejen v některých jazycích více nebo méně prokázána, ale že je vůbec foneticky možná (srov. Havránek, l. c. 107). Nicméně i tyto badatelé přiznávají, že se takové neasimilované skupiny vyskytují v jazycích světa dosti zřídka (srov. výrok M. Grammonta citovaný Havránkem v uved. čl.).

Naskytá se tu proto otázka, zdali v takových souhláskových skupinách přece jen nenastalo vyrovnání podle znělosti jako bezprostřední důsledek zániku slabých jerů, zatím co původní lenisovost, po př. fortisovost souhlásky asimilací zasažené zůstala zachována. Tak tomu mohlo být — být i jen na čas — zvláště v těch případech, kdy taková asimilací vzniklá neznělá lenis nebo znělá fortis stála v jasné morfoloické alternaci se znělou lenis, ev. neznělou fortis (j. v slovech *dska* — *desk*, *vešdy* — *veš*, *všě*, snad i *sde* — *sem* podle *kde* — *kam*, *onde* — *onam* a pod.). S hlediska mluvčího by to znamenalo, že tu byl úmysl vyslovit obvyklou znělou lenis (po př. obvyklou neznělou fortis), že však vlivem sousedních fonémů bylo možno ze zamýšlených vlastností daného fonému realizovat jen jeho lenisovost, ev. fortisovost, nikoli však jeho znělost, ev. neznělost.¹⁴ Zecla obdobné poznámky by tu ovšem bylo možno podrobně rozvádět i o neznělé lenisové souhláscce na konci slov: i tu by šlo o záměr mluvčího vyslovit znělou lenis, vlivem okolí by však bylo možno tento záměr realizovat právě jen pokud se týče lenisovosti takové souhlásky.¹⁵ Ve všech takových případech by souhláska podle znělosti již asimilovaná, ale zachovávací dosud svou napjatostní kvalitu, byla fonologicky stále ještě ztotožňována se souhláskou, z níž asimilací vznikla a s níž ji napjatostní kvalita stále ještě spojovala. Byla by tedy dočasná „neasimilovaná“ stč. grafika motivována nikoli foneticky, ale spíše fonologicko-morfologicky.

Lze si ovšem teoreticky představit, že lenisový, resp. fortisový ráz asimilované párové souhlásky mohl zůstat zachován i tam, kde vědomí o fonematické totožnosti souhlásky asimilací změněné a souhlásky asimilací nedotčené nebylo podpíráno morfoloickými alternacemi takových souhlásek. Pro takový stav by ovšem musily být v jazyce dány příznivé předpoklady. Poznávání fonematické totožnosti takových souhlásek by nutně vedlo k soustředění vniatelské pozornosti na rozdíly napjatostní, jež by se tak staly prvořadým signálem totožnosti toho kterého z obou členů protikladové dvojice, a k menší pozornosti vůči rozdílům znělostním, jimž by byl ponechán při identifikaci členů dané dvojice úkol pouze druhořadý. Jinými slovy, předpokladem pro fonematické ztotožnění hlásek svrchu dotčených by byla schopnost mluvčích, aby v daném fonologickém systému souhláskovou korelací znělostní přehodnotili v napjatostní. Toto fonologické přehodnocení by se ovšem musilo nějak projevit i ve fonetické realisaci příslušných fonémů, a to i v jiných polohách než v neutralizačních (jakou je právě poloha na konci slova).

Takové přehodnocení není ovšem v jazycích nijak zvláště časté, a to — jak zdůraznil již Martinet ve výroku výše připomenutém — pro poměrně malou výraznost protikladů mezi neznělymi fonémy lenisovými. Bylo tu již poukázáno na to, že znělostní souhláskové protiklady jsou s hlediska obecné jazykové ekonomie výhodnějším činitelem při dorozumívacím procesu než souhláskové protiklady napjatostní. Musí proto být systémová situace v jazyce — a to nejen v jeho rovině zvu-

kové, ale i v rovinách vyšších, zvláště v gramatické a lexikální — takovému přehodnocení mimořádně příznivá, má-li k němu opravdu dojít. Má-li tedy teorie, kterou jsme se tu výše pokusili formulovat, vskutku reálný podklad, t. j. označují-li stč. grafika typu *sde*, *děhoř* atp. napjatostní kvalitu domněle asimilované souhlásky, pak je zřejmé, že čeština byla v jistém období svého vývoje (patrně brzy po zániku slabých jerů) postavena před možnost přehodnotit svou souhláskovou korelaci znělostní v souhláskovou korelaci napjatostní. Těto možnosti však čeština nevyužila, a to zřejmě proto, že v ní pro takové přehodnocení nebylo dosti systémových předpokladů. Že k přehodnocení nedošlo, je patrné ze skutečnosti, že v češtině nakonec opravdu došlo k důsledné znělostní asimilaci jak v souhláskových skupinách s hlediška znělosti domněle různorodých, tak i u původních souhlásek znělých stojících na konci slov: t. j. došlo tu ke změnám typů *děhoř* > *tchoř*, *šde* > *zde*,^{15a} *dráb* > *dráp*, při nichž neznělá lenis byla vystřídána neznělou fortis a znělá fortis obdobně zase znělou lenis. Jinými slovy, znělostní souhlásková korelace tu uhájila své postavení v jazyce a neustoupila tu korelaci napjatostní.

O vítězství znělostní souhláskové korelace v obecné češtině svědčí také uvedené již pravopisné chyby j. *všs*, *dup*, *hat*. Tento poslední doklad je zvláště zajímavý: svědčí nejen o tom, že někdejší neznělá lenis je dnes v jazykovém vědomí prostého mluvčího fonologicky zcela bezpečně přiřadována k neznělé hláске fortisové, ale že se tak děje přes všechny morfematické alternace a že i kvalitativní rozdíl daný původní růzností artikulační polohy *d* a *t* nehraje již při fonologickém hodnocení žádné úlohy. Mluvíci gramaticky školený může ovšem snadno postihnout těsné alternační vztahy mezi samohláskou znělou a neznělou, event. i přezívající různost artikulační polohy hlásky znělé a neznělé. Přistoupí-li k tomu ještě vědomosti z historického vývoje jazyka — jako se nepochybně stalo v případě Gohauerové —, může se jazyková celistvost morfologická a historická lehko (ovšem mylně) promítnout do zvukové neroviny jazyka současného. — Jiné svědectví o fonologické primárnosti znělostního protikladu v obecné češtině podává i ta skutečnost, že při výslovnosti znělého souhláskového fonému není takových individuálních ani posičních výkyvů, jaké nacházíme na př. v angličtině, kde t. zv. párové znělé souhlásky na počátku i na konci slova ztrácejí svou znělost buď zcela nebo zčásti (o tom bude ještě později řeč).

Proč v češtině došlo k vývoji, jenž podepřel existenci korelace znělostní, je ovšem jiná otázka, ke které se tu ještě vrátíme. Také situace v těch českých nářečích, jež znělostní protiklady koncových párových souhlásek zachovávají, se tu později alespoň letmo dotkneme.

II. Věnujme nyní pozornost poměrům, jež vládou v obdobném úseku zvukové neroviny dnešní spisovné angličtiny (máme tu na mysli především její t. zv. jihobritský standard, důkladně a spolehlivě popsany v kompendiích Daniela Jonese a jeho žáků)¹⁶ Povýšujeme-li si znovu anglických protikladových slovních dvojic j. *cab* — *cap*, *led* — *let*, *dog* — *dock*, *his* — *hiss*, o nichž jsme se tu zmínili na samém počátku tohoto pojednání, neujde nám skutečnost, že protiklady členů takových dvojic nezáležejí jedině — ba ani ne hlavně — v rozdílu znělosti a neznělosti koncových párových souhlásek v takových slovech.

Fonetikové angličtiny¹⁷ již dříve upozorňovali, že taková párová znělá souhláska zakončující slovo již asi v polovině svého trvání ztrácí znělost, takže doznívá již zcela nezněle (tedy na př. [*kabb*], [*ledd*] atp.). Tuto theoretickou poučku si ověřil každý Čech, který při svých prvých konverzačních zkušenostech s opravdovým Angličanem k svému velkému překvapení zjistil, že se jeho partner neřídí školským

„pravidlom“, jež vyžaduje znělou výslovnost párových souhlásek na konci slova. Chyba ovšem není v Angličanově výslovnosti, ale v nepřesně zjednodušující formulaci školské poučky. Angličan vskutku rozlišuje uvedené slovní dvojice jedině výslovnostním protikladem jejich koncových souhlásek, není to však ani tak protiklad znělostní, jako spíše napjatostní. Funkční těžiště tohoto protikladu je dáno rozdílem mezi lenisovostí a fortisovostí koncové souhlásky, který je u nich mnohem stabilnější než rozdíl znělostní: ten má u těchto souhlásek jen charakter protikladu doprovodného, druhotného. Běží tu tedy v angličtině o souhláskovou korelaci napjatostní, jak u nás již před dvanácti lety správně tušil B. Trnka,¹⁸ opíraje se tehdy o skutečnosti posičních neutralisací, a jak to výslovně konstatovali autoři *Preliminaries*¹⁹.

Jsou ovšem i jiné, vedlejší zvukové rozdíly, jež napomáhají funkčně rozlišit oba spolu kontrastující párové fonémy. Už od časů H. Sweeta a E. A. Meyera²⁰ je známo, že artikulace samohlásky před „znělou“ souhláskou se zřetelně prodlužuje, kdežto před souhláskou „neznělou“ naopak zřetelně zkracuje. — Na počátku slova před samohláskou zase napomáhá rozpoznání obou kontrastujících párových hlásek přítomnost, po př. nepřítomnost přídechu. G. P. Torsujev²¹ upozorňuje studenty angličtiny, jejichž matofštinou je ruština, že na př. angl. slovo *park*, je-li vysloveno podle ruských fonetických zvyklostí bez přídechu po *p*-, může Angličan ztotožnit se svým *bark*. Podle Torsujeva je takové neaspirované *p* akusticky rozhodně bližší anglickému *b* než anglickému *p*. Autor vyvozuje ze svých pozorování správný závěr, že rozdíl v síle výslovnosti anglických souhlásek znělých a neznělých (t. j. rozdíl v napjatosti) se jví neméně důležitý než rozdíl v činnosti hlasivek (t. j. rozdíl znělostní). Je však třeba jít ještě dále a vyvodit z takových i jiných skutečností závěr ještě radikálnější, jak jej formulovali autoři *Preliminaries*, ten totiž, že napjatostní protiklad párových souhlásek je v dnešní angličtině ve skutečnosti funkčně závažnější než jejich protiklad znělostní.

Správnost tohoto závěru vyplývá hlavně z připomenuté již stabilnosti napjatostního protikladu u anglických párových souhlásek. Viděli jsme již, že naproti tomu znělostní protiklad se u nich v průběhu artikulace často ztrácí. A není tomu tak jen na konci slov: D. Jones (Outline,³ § 373) konstatuje též, že počáteční *b*-, *d*-, *g*-, na př. v osaměle vyslovovaném *bee*, *day*, *go* je jen částečně znělé, obvykle v své druhé polovině, a že u některých mluvčích znělost takových počátečních souhlásek mizí vůbec, takže se uvedená slova začínají neznělými *b*-, *d*-, *g*- (jejichž kvalita, dodáváme my, je ovšem dále lenisová). Obdobná pozorování připojuje Jones také k svým popisům výslovnosti znělých frikativ, především *z* a *ž*. O koncovém tvaroslovném *-z* před pausou se tu (v § 789) dokonce říká, že je „u většiny anglických mluvčích dokonale neznělé a podobá se slabému *s*“, t. j., dodáváme my, rovná se lenisovému neznělému *z*. — V poněkud menší míře se podle Jonese s obdobným zánikem znělosti setkáváme i u druhých znělých frikativ, t. j. u *v* a *ž*.

Pozoruhodné jsou zvláště případy, v nichž se souhlásková znělost ztrácí na počátku slova. Svědčí podle našeho soudu přesvědčivě o tom, že v angličtině při zániku souhláskové znělosti nejde dnes o nějaké neutralizační jevy, obdobné těm, které jsme sledovali v češtině, ale o skutečné hierarchické přehodnocení faktů znělostních a napjatostních. Je totiž dobře známo, že protiklad t. zv. znělých a neznělých se v angličtině funkčně uplatňuje velmi vydatně i na počátku slova před samohláskou (srovn. slovní dvojice *j. pull — bull, ten — den, cap — gap, feel — veal* atp.), a zkušenost ukazuje, že tyto protiklady fungují zcela spolehlivě i u těch mluvčích, u kterých počáteční znělá souhláska již úplně přešla v neznělou lenis.

Stav, který jsme tu zjistili pro novou angličtinu, jeví se ve zvláště zajímavém světle, konfrontujeme-li jej se stavem, který vládl v angličtině staré a ježž můžeme poměrně snadno rekonstruovat, protože sta. grafika je mnohem důslednější než na. a je založena v poměrně vysoké míře na korespondenci fonémů a grafémů.²² Je známo, že se už v rané sta. grafice často setkáváme na konci slov s grafémem označujícím hlásku neznělou na místě etymologicky původní hlásky znělé. Jak ukázal Karl Luick,²³ nejčastěji tomu tak bývá u frikativ (srovn. *plōh* < *plōz*, *burh* < *burz*, v. také výrazy j. *liſ*, *hlāf* a pod., v nichž *-f* vzniklo ze staršího vnitroslovného *þ*, které se po zániku koncové slabiky octlo na konci slova). Je třeba si povšimnout skutečnosti, že k této změně došlo v slovní poloze, v které artikulační energii nepochybně polevila (jde tu o situaci obdobnou jako v češtině — připomeňme si znovu Kovářův výrok citovaný zde v pozn. 7). A právě změny typu $z > h$, $\bar{b} > f$ v takové slovní poloze lze pokládat za bezpečný důkaz toho, že v sta. byly protiklady hlásek $z \sim h$ (= x), $\bar{b} \sim f$ (a obdobně i $z \sim s$, $b \sim p$, $d \sim t$ atp.) hodnoceny jako protiklady znělostní, nikoli napjatostní. Tam totiž, kde běží vskutku o napjatostní protiklady, zůstává rozdíl mezi protikladovými hláskami na konci slova zpravidla zachován, a pokud jsou podrobovány nějaké změně (v polohách, kde jde o značnější oslabení artikulační energie), sledujeme, že se koncová frikativa fortisová mění v korespondující frikativu lenisovou, na př. $f > v$, $s > z$ atp. Velmi názorně to ukázali nejnověji W. Horn — M. Lehnert²⁴ na hláskovém vývoji od doby rna. v nedůrazných slovech a koncových slabikách („druckschwache Wörter u. Endsilben“).²⁵

Obdobné svědectví o znělostním rázu sta. souhláskového protikladu podává také občasná rsta. grafika, v níž místo očekávaného *-b*, *-d*, *-g* nacházíme *-p*, *-t*, *-k* (j. *lamp*, *hēafut*, *kyning*).²⁶ Změna znělé explosivy v neznělou se tu odehrála hlavně v nepřízvučných slabikách a v těch slabikách přízvučných, kde koncová souhláska byla od přízvučné samohlásky oddělena likvidou *l* nebo nasálou. Je tedy zřejmé, že tu opět šlo o slovní polohy, v nichž byla artikulační energie výrazně oslabena. — Skutečnost, že za koncové *-b*, *-d*, *-g* v jiných jednoslabičných slovech nenacházíme v sta. práno *-p*, *-t*, *-k*, vysvětluje Luick teorií, podle níž takové koncové explosivy měly fonetickou hodnotu neznělých lenes, jež byly fonologicky i nadále ztotožňovány se znělými *b*, *d*, *g*, běžnými v jiných polohách. Tato theorie se nám nezdá přesvědčivou, zvláště v kontextu nepochybných změn $z > x$, $\bar{b} > f$. Máme za to, že v tomto kontextu se jeví mnohem pravděpodobnějším výklad, že klasický sta. pravopis tu zachoval grafiku s koncovým *-b*, *-d*, *-g* spíše působením morfematické analogie asi tak, jako je to běžné v grafice řady moderních jazyků slovanských (na př. češtiny, slovenštiny, ruštiny, srbocharváštiny a j.). Pro tento výklad by svědčila i okolnost, že se v sta. grafice vůbec projevuje sklon neměnit grafický obraz morfému, jehož zvukový (někdy i fonologický) sklad se mění, srovn. *hlāf* — *hlāfas*, *rīs* — *rīsan*, *wēz* — *wēzas* a pod.²⁷

Tolik o stavu staroanglickém. Připomeneme-li si nyní, že funkční protiklad novoanglických párových souhlásek j. *p* — *b*, *f* — *v* atp. je třeba hodnotit jako napjatostní, vyvstává otázka, jak a proč (a ovšem také kdy) došlo k přehodnocení funkčního protikladu znělostního v napjatostní. I sám Luick, ač si neuvědomoval veškeru složitost daného problému, dobře poznával rozpor, který je mezi na. tvary j. *field*, *wind* na straně jedné a jim odpovídajícími občasnými sta. (a lokálními střa.) doklady s koncovým *-t* na straně druhé. Jinými slovy, uvědomoval si skutečnost, že ve velké většině případů (a zvláště v oblasti východního centra, jehož mluva se stala základem dnešní jihobritské spisovné normy) nejen nedošlo k náhradě neznělé lenis, kterou tu,

jak víme, Luick už pro sta. předpokládá, explosivou fortisovou, objevující se v příležitostných dokladech vzpomenutých výše, ale že tu i tato jím předpokládaná neznělá lenis opět ustoupila lenis znělé.²⁸ Tuto překvapující skutečnost vysvětluje Luick m. j. hlavně analogickým vyrovnáváním, patrně zejména pod vlivem sandhových spojení, v kterých si jím předpokládané lenisové explosivy svou znělost zachovávaly („die stimmlose Lenis war durch Ausgleich wieder beseitigt worden“, § 713). Toto vysvětlení se nám však zdá příliš mechanické; máme za to, že tu šlo o závažnější spojitosti a že přechod k stavu dnešnímu měl motivaci hlubší, danou obecnou situací v anglickém jazykovém systému jako celku. Přehodnocení, k němuž došlo v angličtině, nás zajímá tím více, že — jak jsme výše dovodili — v jistém vývojovém období češtiny se zřejmě naskytla příležitost k přehodnocení obdobnému, jíž však nebylo využito. Pokusíme se v dalších odstavcích ukázat, jak by bylo možno rozdílný vývoj český a anglický vyložit růzností situací v obou těchto jazycích, pojímaných jako systémové celky.

3. Podle našeho soudu klíč k problematice odlišného vývoje českého a anglického lze nalézt v působení dvou navzájem protichůdných sil, jejichž důležitost pro jazykový vývoj v poslední době zdůraznil A. Martinet.²⁹ Prvou z těchto sil je nutnost ukojit vyjadřovací (sdělné i emoční) potřeby daného jazykového společenství, druhou pak sklon omezit na míru co nejmenší činnost duševní i tělesnou s řečí spojenou (či prostě inercie). Není pochyby o tom, že při asimilaci souhlásek párových podle znělosti, a zvláště při zániku znělosti v postavení na konci slova, přichází k slovu činitel inercie, často též v takovýchto případech označovaný jako snaha po úspoře artikulační námahy (vzpomeňme opětovně zde připomínané formulace Kovářovy). Avšak činitel inercie se může ve smyslu Martinetovy these v jazyce uplatnit jen tehdy, nehrožuje-li jeho působení základní úkol jazyka, t. j. ukojování vyjadřovacích potřeb daného jazykového společenství. V našem konkrétním případě to znamená, že i asimilační změny souhlásek podle znělosti párových podléhají svým způsobem kontrole se strany vyjadřovacích potřeb jazyka. Zvláště to ovšem platí o těch asimilačních změnách, jejichž uskutečnění by mělo vzápětí značnější funkční omezení jistého zvukového protikladu — a tak je tomu právě při asimilaci koncové znělé párové souhlásky. Není pochyby o tom, že taková asimilace, vedoucí k neutralizaci znělostního protikladu souhláskového na konci slova, má nutně za následek jisté zvýšení počtu homonym v lexikální rovině dané jazykové soustavy; nadto se ovšem uskutečnění takové asimilace může projevit i v rovině gramatické — na př. v angličtině setřením fonemické signalisace tvaroslovného rozdílu *use, house, belief* (subst.) — *use, house, believe* (slovesa). A tu je podle našeho soudu nesporné, že důsledné uplatnění znělostní asimilace na konci slova naráží v české jazykové struktuře na potíže mnohem menší, než jsou ty, které je možno zjistit v jazykové struktuře anglické.

Je obecně známo, že angličtina je jazyk s velmi výrazným sklonem k monosylabismu v slovní zásobě i v souvislých kontextech, kdežto čeština je po těchto stránkách naopak jazyk s výraznými sklony polysylabickými.³⁰ Protože pak se v jazyce homonymie nejčastěji projevuje u slov jednoslabičných, je zřejmé, že vzrůst slovní homonymie, k němuž naše asimilace vede, může zasáhnout do anglického lexika (ev. i do anglické gramatické stavby) jistě rušivěji než do obdobných složek jazykové soustavy české. Bylo by ovšem možno namítat, že potíže vyplývající ze zvýšeného počtu homonym není třeba přeceňovat, protože kontext zpravidla určí tu kterou slovní jednotku po stránce významové zcela bezpečně. K tomu je třeba říci, že

o důležité úloze kontextu nelze jistě pochybovat, že však je nutno pamatovat i na dvě jiné skutečnosti. Předně na to, že při své významové diferenciaci homonymických výrazů je kontext v jazycích námi srovnávaných zatížen velmi nerovnoměrně, a to v angličtině mnohem více než v češtině,³¹ což je právě důsledkem nepoměrně vyššího procenta monosylab v anglických kontextech, srovnáme-li je s kontexty českými. Za druhé je nutno si uvědomit, že na rozdíl od kontextu českého je kontext anglický často zatížen ještě jiným, velmi důležitým úkolem, totiž rozlišovat gramatické kategorie, tvaroslovné i syntaktické, u výrazů jinak naprosto homonymních (tak na př. *while* může být podle postavení ve větě substantivem, slovesem nebo spojkou; slovní skupina *this day* může být ve větě s hlediska tvaroslovného buď nominativem nebo akusativem, a hledíaka syntaktického buď podmětem nebo předmětem, přívlatkem nebo příslovným určením). Při tak značném funkčním zatížení anglického větného kontextu četnými a rozmanitými úkoly, jakých český větný kontext nemá buď vůbec nebo má jen v omezené míře, je jistě možno právem pochybovat o únosnosti dalšího zatížení, které by mu vzniklo nemalým rozmnožením počtu homonym v důsledku ztráty znělosti u koncových párových fonémů souhláskových. Stejně je zřejmé, že český větný kontext, úkoly zatížený méně, může takový další úkol zastat jistě snáze.

V této souvislosti je také dobře si uvědomit, kdy angličtina nabyla řečeného monosylabického rázu. Je známo, že starou angličtinu, jazyk ještě v podstatě synthetický, nelze označit za strukturu převážně monosylabickou,³² i když tu převaha polysylab nad monosylaby patrně nebyla tak výrazná jako v dnešní češtině. Rovněž je známo, že v době staré nebyl anglický větný kontext zatížen tolika úkoly jako v době nové: slovní kategorie tehdy byly zpravidla navzájem zřetelně odlišeny prostředky slovo-tvornými (jako v dnešní češtině) a také při signalisování pádových funkcí a členské platnosti větné nepřítulného strukturo sta. věty úloha tak významná jako ve větě na. Zřejmě tedy sta. větný kontext mohl poměrně snadno převzít další úkol, záležející ve významové diferenciaci těch homonym, jež by v jazyce nové vznikla v důsledku zániku znělosti u koncových párových fonémů souhláskových. A jistě není náhodou, že vývoj sta. párových koncových souhlásek, jež na konci slova pozbyly znělosti, nejvíce žádných rysů, jež by ukazovaly na přehodnocení znělostní souhláskové korelace v korelaci napjatostní — naopak, od samého počátku sta. doby se tu občas objevují grafické rysy (j. výše uvedené *lamp*, *hēafut*, *kyninc*), jež nepochybně svědčí o tom, že funkční protiklad zkoumaných souhláskových párů zůstává i nadále znělostní.

Jazykem převážně monosylabickým se angličtina stává teprve v druhé polovině doby střední, kdy po zániku samohlásek nepřízvučných slabik přechází velký počet slov původně dvojslabičných i delších v jednoslabičná (j. *stānas* > *stōnz*, *lufode* > *lufd*, *macian* > *māk* atp). Tehdy také v důsledku zániku samohlásek nepřízvučných slabik došlo k formálnímu splynutí slov patřících různým slovním kategoriím (tak ve *střa*. *luf*, psaném *love*, splynulo formálně někdejší sta. substantivní *lufu* a slovesné *lufian*), takže tím větnému kontextu přibývá úkol tyto kategorie od sebe navzájem odlišovat. A tehdy konečně, jak je obecně známo, ustaluje se anglický pořádek slov ve větě tou měrou, že napříště hlavně on signalisuje pádové funkce a členskou funkci jednotlivých slov v anglické větě. Ze všech těchto důvodů je třeba klást přehodnocení anglické souhláskové korelace znělostní v korelaci napjatostní právě do doby, kdy všechny uvedené předpoklady byly pro ni již po ruce — patrně do sklonku 14. století. Dodejme ještě, že právě toto přehodnocení bylo nepochybně

hlavním motivem vedoucím k vyrovnávání, o kterém hovoří Luick a jež ve skutečnosti záleželo v tom, že stř. neznělá koncová lenisová explozíva, vznikající tehdy ze znělé po zániku stř. samohlásek nepřízvučných slabik, nebyla fonologicky hodnocena prostě jako foném neznělý (jak se stalo v obdobné situaci, po zániku slabých jerů, v češtině), ale prostě jako lenisová, připouštějící alespoň z části i výslovnost znělou, běžnou v jiných sandhiových pozicích. I když tu tedy skutečně mohlo jít o generalisační vyrovnání dvou sandhiových variant ve prospěch jedné z nich, vyplývá z našeho rozboru nepochybně, že toto vyrovnání nesmíme chápat jako pouhý mechanický proces, ale jako přirozený důsledek celkové strukturální situace v anglickém jazykovém systému, m. j. i v jeho rovině lexikální a gramatické. Nejdůležitější skutečností pak je ovšem to, že generalisovaná lenis, alespoň částečně znělá v důsledku onoho vyrovnání, nebyla už fonologicky hodnocena starým způsobem, t. j. jako především znělá, ale že tu došlo k radikálnímu funkčnímu přehodnocení. Není již členem korelace znělostní s doprovodnými rysy napjatostními, nýbrž členem korelace napjatostní s doprovodnými rysy znělostními. O této nové hierarchisaci zvukových rysů uvnitř daného fonému svědčí přirozeně i fonetické rysy, jež o jihobritských párových znělých souhláskách zaznamenal D. Jones, jak tu o nich byla výše řeč.

Vraťme se nyní ještě jednou ke kritické situaci, která vznikla jak v češtině, tak v angličtině, když se někdejší znělé lenes po odpadnutí následující slabiky octly na konci slova a podle zákonitosti ovládací mechaniky mluvidel měly přejít v své neznělé protějšky s tím důsledkem, že bude rozmnožen počet homonym v jazyce. Poznali jsme, jak tuto situaci řešily čeština a angličtina. V češtině zůstala znělostní korelace zachována za cenu rozmnožení počtu homonym, jež bylo vzhledem k celkové systémové situaci češtiny dobře únosné. V angličtině naproti tomu se takové rozmnožení homonym únosným nejevilo, a proto došlo k přehodnocení korelace znělostní v napjatostní. Tyto dva způsoby řešení nebyly ovšem jedinými možnými prostředky, jichž bylo lze v dané situaci použít. Není zde možno podrobněji probírat řešení různých jazyků v situacích toho typu, jakým jsme se tu zabývali — zhruba lze říci, že řešení typu českého je více nebo méně příznačné pro jazyky slovanské, řešení typu anglického pak že má větší nebo menší obdobu v některých jiných jazycích germánských. Obdobu ty si snadno vysvětlíme tím, že celková strukturální situace jazyků slovanských je zhruba shodná se strukturální situací českou a že i strukturální situace některých jiných jazyků germánských jeví jisté shody se strukturální situací anglickou, třebaže míra shody je tu menší než u jazyků slovanských. — Povšimneme si tu alespoň ještě řešení francouzského, kde bylo vzrůstu homonym zabráněno tím, že byl znělostní protiklad ještě více upevněn zesílením znělé artikulační koncové párové souhlásky.³³ Toto řešení bylo ve francouzštině umožněno vzestupnou linií jejího rytmu jak slovního a větného, tak i fonačního. Tato vzestupná linie fonačního úsilí umožňuje to artikulační vypětí, jehož je nutně třeba pro výslovnost plně znělé koncové souhlásky párové a jež tak kontrastuje s artikulačními tendencemi inercními, jež jsou příznačné jak pro češtinu, tak pro angličtinu.

Stojí za povšimnutí, že vzdálenou paralelu k francouzskému řešení daného problému najdemé i na jazykové půdě české. Je to m. j. případ českého nářečí mezi Hradcem Králové a Hořicemi, kterého si všiml již Gebauer (který ovšem jeho výslovnost v tomto bodě pokládal mylně za příznačnou i pro poměry obecně české) a kterého se dotkl již skoro před půlstoletím i A. Frinta (Novočes. výsl., str. 83 pozn.; srovn. i výklady B. Havránka v Čs. vlastivědě III, str. 141). V tomto nářečí se

vyslovují slova typu *dub, vid* s koncovou souhláskou znělou, po níž podle Frinty pak ještě následuje znělá samohlásková rekurse, takže výslovnost tu bývá „skoro dvoj-slabičná“: *duba, vida*.³⁴

Toto severovýchodočeské řečnění je zajímavé potud, že ukazuje, jak je možno dosáhnout cíle, o nějž usiluje řečnění francouzské, i v jazyce, jemuž je zcela cizí vzeštná linie slovního a větného rytmu a ovšem i fonačního úsilí. Výrazy, jež mají zůstat rozlišeny protikladem koncových fonémů znělých a neznělých, se znělou rekurzí prakticky prolouží o jednu slabiku, a tím se přizpůsobí sestupné linii fonačního úsilí, jež je pro češtinu příznačná. Přitom rekursní *a*, ač tvoří téměř slabiku, nemá zřejmě v daném jazykovém společenství hodnotu samostatného fonému, nýbrž je pouze faktem fonologie větné, signálem slovní meze uvnitř sousloví. (Podle pravidla kontrastu přistupuje pak takové rekursní *a* i k slovům zakončeným na párové explozivy neznělé — Frinta na uved. místě zaznamenává i výslovnost *suka!*).³⁵ *Ne předpokládat, že by leccos zajímavého mohl pro naši otázku poskytnout i podrobnější rozbor koncových znělých souhlásek v těch nářečích, kde se dosud vyskytují (na př. na Doudlebsku a Bystersku, srov. B. Havránek, l. c., a v moravské oblasti kopaničácké — podle sdělení dr. J. Chloupka).*

*

Naše letmé srovnání angličtiny s češtinou nám ukázalo, že jazyk, ne nadarmo označený V. Vinogradovem³⁶ jako „systém systémů“, zahrnuje v sobě někdy opravdu netušené závislosti faktů patřících různým jeho rovinám a že dokonce i jevy roviny zvukové, jež se zpravidla pokládají za záležitosti rázu ryze mechanicko-fysiologického, mohou být organicky dokonale vkloubeny ve vývoj jeho struktury jako celku. Snad se nám také podařilo ukázat, jak anglické paralely mohou někdy vrhnout nové, nikoli nezajímavé světlo na některé otázky českého jazykového vývoje.

POZNÁMKY

¹ Jan Gebauer, *Histor. mluvnice jazyka čes.* I, Praha—Viedeň 1894, 325.

² Ant. Frinta, *Novočeká výslovnost*, Praha 1909, 83.

³ Jan Gebauer, *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské* I, Praha—Viedeň 1890, 27.

⁴ V. Vondrák, *Vergl. slav. Grammatik* I², Göttingen 1924, 478.

⁵ Fr. Trávníček, *Úvod do české fonetiky*, Praha 1932, 101. Také v 3. vydání Gebauerovy *Přiruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé*, jež v úpravě Trávníčkově vyšlo v Praze 1925, jsou místa naší otázky se týkající upravena ve smyslu mínění dnes obecně uznávaného, v. zvl. 38.

⁶ Tak na př. klade Gebauer na jednu rovinu „bezezvuké *s*“ jako protějšek „zvučného *z*“ a „bezezvuké (šeptané) *a*“ jako protějšek „zvučného (hlasitého) *a*“. Je ovšem rozdíl mezi neznělostí párového *s* a nepárového, byť i šeptaného, *a*. Projevuje se to právě v napjatostním protikladu lenis — fortis, který protiklad neznělé a znělé pravidelně doprovází. Napjatostní protiklad se totiž může uplatnit právě jen u hlásek párových podle znělosti a neznělosti; u takových hlásek může za jistých okolností (na př. právě při šepotu, kdy rozdíl v znělosti je eliminován) právě rozdíl v napjatosti stále ještě zřetelně signalisovat, běží-li o *b* či *p*, o *z* či *s* atp. Naproti tomu u samohlásek, kde v češtině (stejně jako ve velké většině jazyků světa) znělost nemá funkční platnost, je stejně irrelevantní i lenisovost, a irrelevantní ovšem tato lenisovost zůstává i u samohlásky šeptané, a to prostě proto, že v systému češtiny není funkční protiklad fonémů *a* — *a*, jež by bylo možno srovnat s funkčním protikladem fonémů *j* — *p*, *z* — *s* atp.

⁷ Emanuel Kovář, *Uvedení do mluvnice. Část všeobecná*, Praha 1891, 26, kde se výstižně praví: „Udržeti tónový zvuk až na konec činí mluvidlům obtíže, proto skoro ve všech jazycích

jasná souhláska na konci slov se mění v temnou...“ Sami v hořejším textu uvádíme stručnou a stejně výstižnou formulaci Trávníčkovu (Úvod str. 85, 101).

⁸ Tím úpíše, že ani experimentální cestou není snadno jej postihnout (podle sdělení prof. K. Ohnesorga). — Terniná obecná čeština, obecná česká výslovnost tu užíváme ve smyslu výměru B. Havránka v Československé vlastivědě III, Jazyk, Praha 1934, 87.

⁹ André Martinet, *Rôle de la corrélation dans la phonologie diachronique*, Travaux du CLP 8, 1030, 273—288, zvl. 287.

¹⁰ Proto také nemůžeme souhlasit s jinak velmi bystrými vývody A. W. de Groota (Travaux du CLP 4, 1031, 134), podle něhož holandské párové souhlásky t. z. znělé a neznělé jsou od sebe odlišeny především rozdílem v napjatosti, pokud autor jako hlavní argument uvádí jejich rozpoznatelnost v šepotu na základě jejich lenisovosti, po př. fortisovosti. Tato rozpoznatelnost však platí i pro jiné jazyky, kde jde zcela jistě o protiklad znělostní (na př. i pro češtinu, kdo i v šepotu snadno rozpoznáme slova j. *saze* — *zase*, *na noze* — *na nose* atp.). Je nutno si být vědom skutečnosti, že argument operující s poměry v řeči šeptané nemůže být průkazný pro poměry v řeči mluvené.

¹¹ R. Jakobson—C. G. M. Fant—M. Halle, *Preliminaries to Speech Analysis*, Cambridge, Mass., 1952, 4 n.

¹² Podrobný výčet a pronikavý rozbor takových způsobů psaní podal B. Havránek v Slovanském sborníku věnovaném F. Pastrnkovi, Praha 1923, 102—111.

¹³ *Vergl. slav. Gr.*, II², 462 n.

¹⁴ O tom, že rozdíl napjatostního může být i v hlasitém hovoru funkčně využito tam, kde je rozdíl znělostní eliminován vlivem okolí, svědčí na př. francouzský doklad *vous la jetez* — *vous lachez*, kde nositelem funkčního protikladu je zvukový rozdíl neznělé lenisové ž — neznělé fortisové ž (srov. *Preliminaries* 38).

¹⁵ Bylo by dohro přezkoumat z tohoto hlediska ty případy, kde se v konkrétních jazycích uznává existenci nenasimilovaných souhláskových skupin. Není nemožné, že alespoň v některých takových případech jde o skupiny podle znělosti již asimilované, ale dosud odlišené podle napjatosti. Stojí též za povšimnutí, že pozorování jednotlivých badatelů tu někdy vede k různým výsledkům (viz na př. výroky různých badatelů o asimilaci v litevštině, jež cituje v uved. pojedn. Havránek); není vyloučeno, že různost názorů tu vyplývá z neshody oddělit od sebe kvality znělosti a napjatosti.

^{16a} Písmenem *s* tu označujeme znělou fortis.

¹⁶ Viz zvl. D. Jones, *An Outline of English Phonetics*,³ Cambridge 1956, Ida C. Ward, *The Pronunciation of English*,⁴ Cambridge 1945.

¹⁷ Už od časů Henryho Sweeta, srovn. jeho *Elementarbuch des gesprochenen Englisch*,² Oxford—Leipzig 1891, 18.

¹⁸ Viz Boh. Trnka, *Fonologie angličtiny* (skriptum), Praha 1946, 16.

¹⁹ *Preliminaries*, 36 n.

²⁰ H. Sweet, *Elementarbuch*, 10—11; E. A. Meyer, *Englische Lautdauer*, Uppsala 1903.

²¹ G. P. Torvajev, *Obučeníje anglijskomu proiznoženiju*,³ Moskva 1956, 110 n.

²² K problematice ita. pravopisu srovn. J. Vachek, *K vývoji anglické psané normy*, ČMF 1955, 120—129.

²³ Srovn. K. Luick, *Historische Grammatik der englischen Sprache*, Leipzig 1914—40, § 651.

²⁴ Wilhelm Horn—Martin Lehnert, *Laut und Leben*, Berlin 1954, § 441.

²⁵ Je třeba připomenout si v této souvislosti, že i změny podle pg. zákona Vernerova (j. *f* > *þ*, *s* > atp.) se zdají naznačovat, že také pro pg. by bylo snad dobře počítat se souhláskovou korelací napjatostní, nikoli znělostní. Tato otázka leží ovšem už mimo meze našeho článku.

²⁶ Viz K. Luick, *Hist. Gr.*, § 653.

²⁷ V prvních dvou případech jde ovšem o alternaci dvou variant téhož fonému (srovn. již B. Trnka, *Xenia Pragensia*, Praha 1929, 357—364; nověji A. I. Smirnickij, *Drevneanglijskij jazyk*, Moskva 1956, 97), kdežto v posledním případě již patrně o alternaci dvou samostatných fonémů.

²⁸ Ovšem se znělostí omezenou v té míře, jak o tom byla výše řeč.

²⁹ A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*, Berne 1955, zvl. 94 n.

³⁰ V českých souvislých kontextech se počet monosylab obvykle pohybuje mezi 30 a 40%, v kontextech anglických však dosahuje obvykle 60 až 80% podle obsahu a stylu daného kontextu (zjištění je založeno na průzkumu souvislých anglických kontextů v celkovém rozsahu 400 000 fonémů, jež bylo provedeno v brněnském anglickém semináři).

³¹ K homonymii v angličtině srovn. též vývody B. Trnky, *Bemerkungen zur Homonymie*, Travaux du CLP 4, 1931, 152—156.

³² Srovn. Jiří Krámský, *Přispěvek k fonologické statistice staré a nové angličtiny*, ČMF 28, 1942, 376—384.

³³ Již Otto Jespersen, *Elementarbuch der Phonetik*, Leipzig 1912, praví: „Am ausgeprägtesten findet sich der Stimmton bei [b, d, g] im Französischen“ (89).

³⁴ Je ovšem nutno poznamenat, že běží o výslovnostní typ, který je doložen jen místy a je na zřetelném ústupu (srovn. B. Havránek, l. c.). — Poznamenejme nicméně, že F. Bartoš (*Dialektologie moravská*, Brno 1880—1895) dosvědčuje jeho existenci v různých nářečích moravských, zvl. západních a jihovýchodních.

³⁵ Mohlo by se zdát, že vývoj v nářečích severovýchodních Čech, který jsme tu právě komentovali, mluví proti naší teorii, podle níž celková situace v českém jazykovém systému připouští vznik nových homonym, a proto nebrání vzniku neutralisace znělostního souhláskového protikladu na konci slova. Rozpor je však pouze zdánlivý: pravíme výslovně, že situace v českém jazykovém systému vznik nových homonym připouští, nikoli že si jej vynucuje. Struktura jazykového systému tu hraje úlohu pouze negativní; naopak ve vývoji angličtiny, kde by vznik nových homonym mohl přivodit citelné systémové potíže, struktura jazykového systému přímo zabraňuje vzniku nových homonym tím, že se ohrožený protiklad souhláskových fonémů udržel, ovšem v předchozí podobě — tu jde zřejmě o pozitivní zásah struktury jazykového systému do vývoje jeho zvukové roviny.

³⁶ O Vinogradovově pražské přednášce, v níž bylo tohoto výrazu použito, referuje Karel Horálek v čas. 19, 1957, 98.

